

MEHMED EMİN VAHİD PAŞA'NIN MİN HÂCÜ'R-RUMÂT ADLI ESERİ

The Work Of "Minhacü'r Rumat" By Mehmed Emin Vahid Pasha

Selami TURAN

Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, selamituran@sdu.edu.tr.

Fuat GÜRBÜZ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, fuatgurbuz44@gmail.com.

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Makale Geçmişi:

Geliş: 12 Ocak 2019

Kabul: 29 Nisan 2019

Anahtar Kelimeler:

Ok, yay, Vahid Paşa, okçuluk risalesi.

© 2019 PESA Tüm hakları saklıdır

Ok ve yay, tarih öncesi devirlerden beri savaş aleti olarak kullanılmış ve birçok toplum tarafından gücün sembolü olarak görülmüştür. Okçuluk en gelişmiş hâline Orta Asya bozkır kavimleri ile ulaşmıştır. Hiç şüphesiz bu durumun oluşmasında Türklerin karakteristik özellikleri etkili olmuştur. Nitekim siyasi ve askerî başarılar da bu durumun en açık göstergesidir. Tarih boyunca birçok okçuluk risalesi yazılmıştır. Mustafa Kâni bin Mehmed, Matrakçı Nasûh, Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mehmed Emin Vahid Paşa önemli okçuluk risalesi yazarlarıdır. Yazılmış olan bu risalelerde genel olarak ok atıcılığı, okçuluğun adabı, ok çeşitleri, yay tutuş şekilleri, menzillerin tarifi, kemankeşler ve kemankeşlerin rekor denemeleri yer almaktadır. İncelemeye tabi tutulan eserde bu özellikler ortaya konulmaya çalışılacaktır. Okçuluk sanatını ele alan Vahid Paşa'ya ait Minhâcü'r-Rumât isimli eserinin ve bu esere ait bâbların tanıtımı yapılacaktır. Eser içerisinde yer alan yedi bâb, ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Esere ait nüshalar, yazarın hayatı ve eserleri ile ilgili bilgiler çalışmamızın diğer konu başlıklarını oluşturacaktır.

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Article History:

Received: 12 January 2019

Accepted: 29 April 2019

Keywords:

Arrow, bow, Vahid Pasha, risale of archery.

© 2019 PESA All rights reserved

Arrow and arch have been used as tools for war and considered as the symbols of power since prehistoric ages. Archery has reached its most developed stage with steppe tribes of Central Asia. Surely, characteristic features of Turks have been effective to consist of this situation. Hence, political and martial successes are also the clearest indicators of this situation. It has been written so many booklets about archery throughout the history. Mustafa Kani Bin Mehmed, Matrakçı Nasuh, Gelibolulu Mustafa Ali and Mehmed Emin Vahid Pasha are the ones of the valuable writers of archery booklets. In these written booklets, generally arrow shooting, archery morals, arrow varieties, bow holding shapes, rife range descriptions, archers and their record attempts take place. It will be tried to reveal these features in the work examined. It will be introduced the work of 'Minhacur Rumat' about the archery art by Vahid Pasha and chapters belonged to this work. 7 chapters in this work will be examined in detail. The copies of the work, the information about author's life and his works will form the other topic titles of our work.

GİRİŞ

İnsanlar, tarih boyunca yaşamlarını sürdürebilmek ve ihtiyaçlarını karşılamak için birçok araç-gereç kullanmışlardır. Bu araç-gereçlerin başında avcılıkta, savaşlarda ve oyunlarda kullanılan ok ve yay gelmektedir. Mağaraların içinde yer alan resimler, arkeolojik kazılarda çıkarılan bulgular eski çağlarda ok ve yayın kullanıldığını kanıtlamaktadır (Yücel, 1999: 233).

Tarihî çağlarda ok ve yayı en çok kullanan ulus Türklerdir. Türkler İslâmiyet'ten önce ok atıcılığını gelenek hâline getirmiş bir millettir. Türklerin ok atmadaki mahareti İslâmiyet'in bünyesine girdikten sonra da devam etmiştir. Türklerde ok ve yay, hem adaleti hem de hükümdarlığı temsil eden bir sembol olarak kullanılmıştır. Türklerin İslâmiyet'i kabul etmesiyle beraber okçuluk kutsal bir hüviyete kavuşmuştur. Çünkü İslâmiyet'te ok ve yayın Allâh tarafından, Hz. Âdem'e gönderildiğinde "attığın zaman (okunu) sen atmadın, oku atan Allâh'tır" (el-Enfal, 8/17) anlamında âyet olduğu bilinmektedir. İslâmiyet'teki cihat anlayışı ve okçulukla ilgili söylenen hadisler, okçuluk geleneğini kutsal bir hüviyete kavuşturmuştur. Ok ve yayın dinî önemi ile ok atmanın fazilet ve sevabına dair kırka yakın hadis bulunmaktadır. Bu hadislerden bazıları şunlardır:

- Bir ok sayesinde üç kişi cennete girer; oku yapan, sunan ve atan.
- Ok atmak nâfile ibadetten daha hayırlıdır.
- Ok atmayı öğrenen, sonra da özürsüz terk eden bizden değildir.
- Çocuklarınıza Kur'ân okumayı, ok atmayı ve yüzmeyi öğretiniz.
- Ok atılan yer ile okun düştüğü yer arasındaki uzaklık kadar size cennetten bahçeler vad edildi

(Yücel, 1999: 28-29).

İslâmiyet'te ok atıcılığı ile ün kazanmış şahsiyetler vardır. Bunların başında Aşere-i Mübeşşere'den Sa'd bin Ebî Vakkâs, Uhud Savaşı'nda elli okçunun başında bulunan Abdullah Bin Cübeyr ve yine Uhud Savaşı'nda yay kirişi kırılmasına rağmen savaştan Ukkâşe bin Mihsan gelmektedir (Yücel 1999: 29). Türklerde ise Okçu Sinan, Bursalı Şücâ, Tozkoparan İskender, Havandelen Solak Bali gibi hüner sahibi birçok okçu vardır (Yücel, 1999: 126).

Yukarıda bahsettiğimiz okçuların yanı sıra daha birçok okçunun anlatıldığı, okçuluk tarihi, ok yapımı ve özelliklerinin yer aldığı eserler de vardır. Bu eserlerden tespit edilmiş olanları şunlardır:

Mustafa Kâni b. Mehmed'in "Telhis-i Resâilü'r-Rumât"ı, Firdevsî-i Rumî'nin "Risale-i Silahşornâme"si, Bahtiyarzâde Hacı Hasan Çelebi'nin "Risale-i Bahtiyarzâde"si, Matrakçı Nasûh'un, "Tuhfetü'l-Guzât"ı, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin "Kavsnâme"si, Seyyid Halil Hasîb'in "Tuhfetü'l-Hasîb"i, Hatip Mehmed Efendi'nin "Kavsnâme"si, Kemankeş Mustafa'nın "Kavsnâme"si, Tayboga el-Eşrefi el-Yunânî'nin "Kavsnâme"si, Elhac Mustafa'nın "Haza Tomar-ı Sahib-i Menâzil-i Meydan-i Tirendaz"ı, Fethizâde Seyyid Elhac Mustafa Efendi'nin "Tuhfetü'l-Hasîb Zeyl"i, Geyveli Hüseyin b. Mehmed'in "Kevserü'l-Hayat Meclisü'r-Rumât"ı, Tuhfetü'l-Guzât (Anonim) ve Umdetü'l-Mütenâsilin (Anonim) (Yücel, 1999: 42-433).

Bu yazma eserler haricinde Ebû Hâşim el-Bâverdî, Tâhir-i Belhî, İshâk er-Reffân, Abdurrahman et-Taberî, Ebû Câ'fer el-Hîrevî, Ebû Mûsâ Harrâs, Behram b. Bâbek, Kadı Muhiddin gibi müelliflerin, ok ve yay ile ilgili tanınmış eserleri mevcuttur (Gürgendereli, 2015: 1317).

Okçuluk risaleleri mensur eserlerdir. Ancak bazı eserlerin içerisinde şiir parçalarına rastlanmaktadır. Okçuluk risaleleri muhteva yönünden benzerlik göstermektedir. Bu risaleler genellikle besmele ve hamt ile başlar, akabinde ok atmak ile ilgili âyet ve hadislerle devam etmektedir. Ok atmanın faziletleri, gazânın gerekliliği ve sevabı anlatıldıktan sonra Hz. Âdem'den başlayarak meşhur okçular, ashabın ok tâlimi, yay tutuş şekilleri, mevsimlere ve atıcının boylarına göre yay çeşitleri, yay ve ok yapımı, okçulukta kullanılan aletler, okçuluk risalelerinde bahsedilen genel konulardır (Şenarlan, 2016: 1080).

Bu yazı da Mehmed Emin Vahîd Paşa ve Minhâcü'r-Rumât isimli eserinin tanıtımı yapılacaktır:

Mehmed Emin Vahîd Paşa

Vahîd Paşa, Kilisli olup elde bulunan kaynaklarda babasının bir Nusayri olduğu bilinmektedir. Kütahya'da inşa ettiği kütüphanenin 1226 (1811) tarihli belgede, babasının Ali Ağa oğlu Osman Efendi olduğu açıkça belirtilmiştir. Küçük yaşta babasını kaybeden Vahîd Paşa, annesiyle İstanbul'a geldi (Çetin, 2003: 468). Eğitim hayatını tamamladıktan sonra Maliye Kalemî'nde çalışmaya başladı. Ardından Zecrîye başkâtipliği ve muhassılı görevlerinde bulundu. Aralık 1806'da mevkufatçı olarak elçilikle Fransa'ya gönderildi. Fransa'da Napolyon ile görüştü. Elçiliği Aralık 1807 sonuna kadar devam etti. Elçilik görevinde iken hazırladığı sefaretnameyi saraya sundu. Fransa'daki görevinden sonra defter eminiğine tayin edildi. Haziran 1809'da reisü'l-küttab vekili oldu. 6 Ekim 1809'da Kütahya'da zorunlu ikamete tabi tutuldu ve bir buçuk yıl sonra serbest bırakıldı. 1811'de Tophane nazırlığı, Ekim 1812'de Tersane eminiği görevlerine getirildi. İki yıl sonra Tekelioğulları'ndan kalan mirasa devlet adına el koymakla görevlendirildi. 20 Eylül 1814'te vezirlik görevine getirildi. Önce Teke-Hamid sonra Hanya mutasarrıfı oldu. 1820'de vezirlik görevinden alınıp, Sakız adasında ikamete mecbur tutuldu. Ocak 1821'de vezirlik görevi geri verilerek Sakız adasına muhafız tayin edildi. Sakız adası olayları sırasında Mahrukî Ali Paşa'ya gereken desteği sağlamamakla suçlandı. Bu olaylardan sonra görevinden istifa etti. Urla'da otururken vezirlik görevi elinden alınıp Alâiye'ye sürüldü. 1824 yılında vezirliği geri verilip Halep valiliğine gönderildi. 1827'de görevini tam olarak yapmadığı iddia edilerek vezirlik rütbesi alındı ve Konya'ya sürüldü. Ardından Bursa'ya nakledildi. Yine 1827'de vezirliği kendisine iade edilip İstanbul muhafızı tayin edildi. 1828'de Bosna valiliğine gönderildi. Bu göreve giderken 2 Safer 1244'te (14 Ağustos 1828) Çanakkale'de vefat etti ve Geyikli köyüne gömüldü (Çetin 2003:468).

Kütahya'da sürgün kaldığı dönemlerde, şehirde yaşayan talebenin ve ulemanın kitap bulmaktaki sıkıntısını gören Vahîd Paşa, günümüzde de varlığını devam ettiren ve birçok eserinin de yer aldığı bir kütüphane kurmuştur (Çetin, 2003:468).

ESERLERİ

1.Sefaretnâme-i Fransa

Sefaretnâme-i Fransa adlı eserinde Vahîd Paşa, Polonya, Macaristan. Avusturya ve Fransa şehir ve limanlarının özelliklerine değinmiştir. Eserinde sade ve açık bir ifade kullanmıştır. Sefaretnâme-i Fransa, yabancı dillere çevrilmiştir (Çetin, 2003: 468).

2.Risâle-i Vahîd Efendi

Vahîd Paşa, Risale-i Vahîd Efendi adlı eserinde, İngiltere'nin o dönem İstanbul elçisi olan Robert Adair ile kendisi arasında 1223/1809'da Çanakkale'de akdedilen İngiliz-Türk barışından söz etmiştir (Çetin, 2003: 468).

3. Târîh-i Vak'a-i Cezire-i Sakız

Vak'a-i Sakız (Târîh-i Vak'a-i Cezire-i Sakız) adlı anonim eser, 1822 yılında meydana gelen Sakız adası olaylarından bahsetmektedir. Vahîd Paşa, o dönemde Sakız muhafızı olarak görev yaptığı için eserin ona ait olması muhtemeldir (Çetin, 2003: 468).

4. Minhâcü'r-Rumât¹

Vahîd Paşa'nın okçuluk ve okçuluk adabı ile ilgili bir eseridir. Eserin zahriyesinde, sonradan oluşturulmuş "Fihrist" kısmı vardır. Mensur bir eserdir. Eser mensur olmakla birlikte içerisinde manzum parçalar da vardır.

Eser besmeleden sonra;

¹Yazıda Vahîd Paşa'nın Minhâcü'r-Rumât isimli eseriyle ilgili bilgi verilirken Kütahya Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesi 823 arşiv numarasıyla kayıtlı nüsha esas alınmıştır.

“hâm-dı bî-hâd ve şükr-i lâ-yü'âd ol vâcibü'l-vücüd-ı bî-hemtâ ve şâhibü'l-cüd-ı ve'l-Ôatâ hazretine lâyiğ ve sezâdır ki...” (vr.1a) cümleleriyle başlar.

*Târ-ı kavise ser-i hayra hadeng-i tahşin
Tağılursa nazar-ı halka olur şâyeste
Siper-i ta'Ön ola bu nesre Vahidâ yârân
Oldı çün rişte-i tanzîmi şikeste beste*
kıt'asıyla bitmektedir.

Vahîd Paşa, eserini yedi bâb şeklinde düzenlemiştir:

“*Der beyân-ı sebeb-i zuhûr u tîr ü kemân*” başlıklı birinci bâbda, ok ve yayın ortaya çıkış sebebinden söz edilmiş. Hz. Âdem ve Cebrâil (a.s)'in ok ile ilgili hikâyesi, Hâbil ile Kâbil'in ok talimleri, Nemrud'un semaya ok atma hikâyesi, Behram-ı Gûr'un ok atıcılığındaki şöhreti ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın okçuluğuyla ilgili birçok konuya yer verilmiştir. (Minhac, 823:4a-9b).

“*Der beyân-ı hâl u şân u neseb-i zi-şân Hazret-i Sa'd bin Ebi Vakkâs Radiyallahü te'Ôâlâ Ôanh*” başlıklı ikinci bâbda, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın ailesinden, hayatından ve askeri başarılarından söz edilmiştir. Ayrıca onun fiziksel özellikleri ve defnedildiği yer ile ilgili bilgiler mevcuttur (Minhac, 823: 9b-12b).

“*Der beyân-ı fezâ'il-i tîr-endâzi vü tîr ü kemân*” başlıklı üçüncü bâbda, savaşlarda ok atmanın sevabı ve ok atan kemankeşlerin okçuluğu bırakmasının hükmü, 40 hadis beyan edilerek anlatılmıştır. Ayrıca bu hadisleri rivayet eden yirmi yedi raviye yer verilmiştir (Minhac, 823: 13a-23b).

“*Der beyân-ı mesâ'il-i münâzale*” başlıklı dördüncü bâbda, ok yarışmasının usulü ve şartlarından söz edilmektedir (Minhac, 823: 23b-27b).

“*Der beyân-ı âyîn ü erkân-ı meydân*” başlıklı beşinci bâbda, kemankeşliğin adabı ve ok meydanlarında uygulanan ritüeller anlatılmaktadır. Ayrıca bu bölümde kemankeşlerin ok atmaları için gerekli olan on iki şarta yer verilmiştir (Minhac, 823: 27b-31a).

“*Der beyân-ı kavâ'id-i remy-i sihâm*” başlıklı altıncı bâbda, kemankeşlerin oku nasıl atması gerektiği, yayı tutarken dikkat etmesi gereken hususlara yer verilmiştir. Vahîd Paşa, bu bâbı, beş fâsıla ayırarak bu hususu ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır (Minhac, 823: 31a-34b).

“*Der beyân-ı ahvâl-i menâzil-i meydân-ı Kostantaniyye*” başlıklı yedinci bâbda ise, İstanbul ok meydanında bulunan menzillerden bahsedilmekte, menzillerde yapılan atış talimleri ile ilgili bilgiler verilmektedir. Ayrıca birçok kemankeşin yaptığı ok atışlarının künyesi, ok menzillerinin tarifi ve menzillerde atış yapan kemankeşlerin şeceresine yer verilmiştir (Minhac, 823: 34b-69b).

Kütüphanelerde tespit edilen Minhâcü'r-Rumât'ın nüshaları şunlardır:

1. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, NEKTY01655

Koleksiyon: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphane Nadir Eserler Kütüphanesi, 66 sayfa, 227x131 mm. 17 satır.

Eserin yazıldığı hattın cinsi: Nesih yazı.

İstinsah Tarihi: 1219/1804.

Vahid Muhammed Paşa adına kayıtlıdır.

2. Almanya Millî Kütüphanesi, Ms. or. oct.3354

Koleksiyon: Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 71 yaprak, 205x125-125x60 mm.17 satır. Açık sarı suyolu filigranlı kağıt.

Eserin yazıldığı hattın cinsi: Nesih.

İstinsah tarihi:1219/1804.

3. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, MC Yz K 0423

Koleksiyon: İ.B.B Atatürk Kitaplığı Yazma Eserler, 71 yaprak, 220x130-130x65 mm. 17 satır.

Eser okçulukla ilgilidir. Âyet ve hadislerin altı kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Yapraklar rutubet lekeli.

Eserin yazıldığı hattın cinsi: Arap-nesih.

İstinsah Tarihi: 1219/1805.

4. İstanbul Topkapı Sarayı Türkçe Yazmaları, H. 623

Koleksiyon: Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, 70 yaprak, 220-125 mm. 17 Satır. Aharlı kâğıt. Serlevha müzehhep, cetveller yaldızlı. Miklepli kırmızı deri ve ebru cilt. Eserin yazıldığı hattın cinsi: Nesih. İstinsah tarihi: 1219/1805.

5. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, NEKTY00746

Koleksiyon: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphane Nadir Eserler Kütüphanesi, 65 sayfa, 198x131 mm. 17 satır. Eserin yazıldığı hattın cinsi: Nesih. İstinsah Tarihi: 1220/1805. Vahid Muhammed Paşa adına kayıtlıdır.

6. İngiltere Millî Kütüphanesi, Or. 10884

Koleksiyon: İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları. İstinsah tarihi: 1233/1818.

7. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, NEKTY04325

Koleksiyon: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphane Nadir Eserler Kütüphanesi, 59 sayfa, 210x120 mm. 19 satır. Cildin cinsi: Mor muşamba, yazma tezhipli. Eserin yazıldığı hattın cinsi: Nesih. İstinsah Tarihi: 1240/1824. Vahid Muhammed Paşa adına kayıtlıdır.

8. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, NEKTY03647

Koleksiyon: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphane Nadir Eserler Kütüphanesi, 59 yaprak, 206x146 mm. 21 satır. Eserin yazıldığı hattın cinsi: Rika. İstinsah Tarihi: 1244/1828. Vahid Muhammed Paşa adına kayıtlıdır.

9. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, NEKTY02731

Koleksiyon: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphane Nadir Eserler Kütüphanesi, 67 sayfa, 205x130 mm.17 satır. Eserin yazıldığı hattın cinsi: Nesih. İstinsah Tarihi: 1244/1828. Vahid Muhammed Paşa adına kayıtlıdır.

10. Millî Kütüphane,06 Mil Yz A 8696

Koleksiyon: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 58 yaprak, 178x120-115x70 mm.17 satır. Cedid kâğıt. Tezhip: Serlevha sulu boyalı, kenarları kahverengi meşin, yüzeyleri ebrû kâğıt kaplı mukavva bir cilt içerisinde. Eser; okçulukla ilgilidir. Bazı yapraklar rutubet lekeli, ketebe kaydı silinmiştir, 1. yaprakтан itibaren noksan, cetveller kırmızı mürekkeplidir. Eserin yazıldığı hattın cinsi: Nesih.

11. Millî Kütüphane, Mf1994 A 2067

Koleksiyon: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, 1 mikrofilm makarası içerisinde. Cilt: 35 mm.
Yerel Yer Numarası: Mf1994 A 2067
Muhammed Vahid adına kayıtlıdır.
Eserin yazıldığı hattın cinsi: Nesih.

12. Kütahya Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, 823

Koleksiyon: Vahîd Paşa İl Halk Kütüphanesi, 69 yaprak, 210x125-125x65 mm. 17 satır. Siyah meşin miklepli cilt. Eserin fihristi vardır. Âyet ve hadislerin altı, kırmızı mürekkeple çizilmiştir.
Eserin yazıldığı hattın cinsi: Nesih.

SONUÇ

Mehmed Emin Vahîd Paşa, 19. yüzyılda yaşamış Osmanlı Devletinin çeşitli kademelerinde görev yapmış, tarihi şahsiyetlerden biridir. Devlet erkânındaki tecrübelerini, kaleme aldığı Minhacü'r-Rumat isimli esere de yansıtmıştır. Eserin oluşumunda faydalanılan kaynaklar arasında Kuran-ı Kerim ve hadis-i şeriflerin kullanımı öne çıkmıştır. Eserin dili Türkçedir. Bunun yanı sıra Arapça ve Farsça diline ait unsurlar da çokça zikredilmiştir. Okçuluk sanatını ele alan eser, ok ve yayın kullanım şekillerine geniş ölçüde yer vermiştir. Ok ve yay tutuş şekillerinin tarifi, menziller, kemankeşler diğer önemli konu başlıklarını oluşturmuştur.

Sonuç olarak ok ve yay, tarih boyunca her toplum tarafından kullanılan hem avcılıkta hem savaşlarda hem de sportif faaliyetlerde öne çıkan bir araçtır. Okçuluk, geçmiş dönemlerde yaygın iken günümüzde yerini spor ve eğlence amaçlı oyunlara bırakmıştır. Okçulukla ilgili önemli bir eser olan Minhacü'r-Rumat üzerinde yaptığımız bu çalışma, eserle ilgili yapılacak diğer çalışmalar için başlangıç niteliğindedir. Bu eserle ilgili yapılacak diğer çalışmalar edebiyat tarihi, spor tarihi ve İstanbul şehir tarihi alanına katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Çetin, A. "Mehmed Emin Vahîd Paşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 28: 468. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Devellioğlu, F. (2006) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Gürgendereli, R. (2015). Bir Okçuluk Risalesi: Kavsnâme, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(8), 1313-1324.
- Kahraman, A. (1995). *Osmanlı Devletinde Spor*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Mehmed Emin Vahîd Paşa, *Minhacü'r-Rumat*, Arşiv no:823, Kütahya Vahîd Paşa Yazma Eser Kütüphanesi.
- Şenarslan, N. F. (2016). Osmanlı Sahasında Tercüme Edilmiş İlk Okçuluk Risalesi: Umdetü'l-Mütenâsilîn, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56, 1077-1104.
- Yücel, Ü. (1999). *Türk Okçuluğu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.